

# Politiikka on pelkkää teatteria<sup>1</sup>

LEENA SUBRA

Jean-Paul Sartre politiikan teoreetikkona on kuva, joka ei helposti hahmotu ajateltaessa hänen tekstejään. Yhdenkään hänen merkittävimmän tai yleisemmin tunnetun teoksensa otsikosta ei löydy sanaa politiikka, eikä kyseinen sana esiinny kuin joitakin harvoja kertoja hänen 1960 julkaistussa *Critique de la raison dialectique* -teoksessaankaan (*Dialektisen järjen kritiikki*) – siitä huolimatta että tämä teos on politiikan teorian kannalta hänen merkittävien teoksensa, kuvaus poliittisesta toimijasta poliittisessa maailmassa.

Tilanteessa, jossa meille ei tarjoudu tietä poliittiseen Sartren teksteissä ja ajattelussa politiikan määritelmien tai siitä suoranaisesti kertovien kuvausten kautta, on meidän etsittävä vaihtoehtoisia keinoja poliittisen tavoittamiselle ja lukemiselle hänen teksteistään. Samalla meidän on myös etsittävä, mikä on Sartren teksteissä sellaista, joka tekee hänestä, filosofista, esseististä ja kirjailijasta, omaperäisen ja merkittävän politiikan teoreetikon.

Tämän näkymän rakentamiseksi tarvitaan välineitä, joiden avulla astua sisään Sartren teksteihin, ja tarvitaan kehikko, jossa hänen tekstejään voi lukea poliittisina teksteinä. Tai toisin ilmaistuna, taloa, jonka Sartre teksteillään rakensi, voidaan pitää sellaisena, josta po-

liittisen löytämiseksi on mahdollista etsiä takaovea, tai jopa melkein unohdettua kellarin ikkunaa, jonka kautta astua sisään.

Tällaisena takaovena, tai lähes huomaamattomana ikkunana, joita Sartren teksteissä seikkailija voi käyttää lukemisen maamerkkeinä toimivat muun muassa hänen näytelmänsä. Sellaisena toimivat myös ne esimerkit, joita hän teksteissään käyttää näytelmän kohtauksen kaltaisesti kuvauksina siitä, mitä poliittisella näyttämöllä voi tapahtua.

Vuonna 1964 Sartre julkaisi omaelämäkerrallisen teoksen *Sanat*, jossa hän kuvaa itseään seitsemänvuotiaana matkustamassa ilman lippua junassa. Hän oli nukahtanut junan penkille ja kun junailija saapui tarkastamaan lippua, hänen oli myönnettävä, ettei hänellä sitä ollut – ei myöskään rahaa maksaa matkaa.

Tässä tilanteessa hän alkoi puolustella itseään kotiin unohtuneilla henkilöllisyyspapereilla ja muistamattomuudella. Hän ei sanojensa mukaan kyseenalaistanut junailijan auktoriteettia, vaan päinvastoin ilmaisi kunnioituksensa tämän virkaa kohtaan ja asettui tämän armoille. Hänen valitsemansa strategia ei kuitenkaan näyttänyt johtavan tulokseen, ja tässä mahdottomassa tilanteessa, tässä äärimmäisen nöyryyden tilassa – kuten hän tilannetta kuvaa – ainoa keino toimia oli kääntää asetelma ympäri, alkaa pelata tilanteen mahdottomuudella mahdottomuuden keinoin. Niinpä hän – taitavana näyttelijänä – vaihtoi naamiota ja siirtyi toiseen rooliin. Hän valitsi uuden strategian ja otti vaihtoehtoiseksi roolikseen Erittäin Tärke-

<sup>1</sup> Artikkelin on lektio 28.6.1997 Jyväskylän yliopistossa tarkastetusta valtio-opin väitöskirjasta *A Portrait of the Political Agent in Jean-Paul Sartre, Views on Paying, Acting, Temporality and Subjectivity*. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 129. University of Jyväskylä 1997.

än Henkilön roolin. Hän kertoi junailijalle mitä tärkeimmistä, mitä salaisimmista syistä, jotka koskivat Ranskan ja ehkä jopa koko ihmiskunnan kohtaloa ja jotka välttämättä vaativat hänen läsnäoloaan Dijonissa, jonne hän oli matkalla. Vaikka hän matkaliputtomana matkustajana olikin se henkilö, joka olisi pitänyt poistaa junasta, näiden salaisten syiden valossa hän oli kuitenkin samalla juuri se henkilö koko junassa, jonka oikeus matkustamiseen oli kiistämätön, ja vaikka tämän uskomisen junailijalle voisikin vaikuttaa ylpeydeltä, tällaisessa tilanteessa vain matkustajilla, joilla on lippu, on varaa vaatimattomuuteen.

Kyse ei kuitenkaan tässä tilanteessa ollut siitä, että matkaliputon salamatkustaja olisi uskonut junailijan uskovan hänen kertomustaan, vaan kyse oli ajasta: niin kauan kuin hän saisi junailijan kuuntelemaan häntä ja hänen tarinaansa, häntä ei heitetäsi ulos junasta, vaan hän voisi jatkaa matkustajana toisten matkustajien joukossa. Koko kertomuksen ajan hänellä oli tarkoituksena ainoastaan pelata aikaa, keksii keinoja, joilla pitää tilannetta avoimena ja mahdollistaa toimiminen kyseisessä tilanteessa.

Tämä lyhyt kuvaus ei välttämättä pohjautu tositahtumiin, vaan pikemminkin kirjan tekstissä ja kontekstissa vaikuttaa keksityltä tari-nalta. Sen voikin lukea niiden esimerkkien joukkoon, joita Sartre tyypillisesti käyttää tuodakseen esiin teoreettisia näkemyksiään. Kyseinen teksti julkaistiin samoihin aikoihin kuin jo mainittu *Kritiikki* - teos, jossa hän organisoii koko käsitteellisen välineistönsä kuvaamaan poliittista toimijaa poliittisessa toimintatilanteessa. Niinpä lapsuuden tapahtuman - keksityn tai todellisen - kuvaaminen tavalla, joka viittaa *Kritiikin* analyysiin ei ole sattumaa, vaan osoitus nojautumisesta ydinajatukseseen, jonka kautta Sartren poliittista toimijaa voidaan tarkastella.

Tässä esimerkissään Sartre kuvaa mahdotoman tilanteen, jossa tarjolla olevat vaihtoehdot rakentuvat sellaisiksi, että toimijalla ei ole mahdollisuutta osallistua niiden rakentamiseen eikä toimimiseen niiden asettamissa rajoissa. Tällaisesta tilanteesta, jossa toimija tulee syrjäytetyksi, pelatuksi ulos, ulospääsyä voi etsiä vain "kääntämällä" sen toiseksi, lukemalla sen toisin, tekemällä junasta, junailijasta ja Sart-

resta pelaajia pelissä nimeltä "salamatkustaja Dijonin junassa". Tässä pelissä Sartre kuvaa itsensä kahdessa roolissa: sekä salamatkustajana että pelin organisoijana – tai jos niin halutaan, ajattelijana ja teoreetikkona, joka organisoii kuvausta, jolla hän valaisee käsitystään toimijasta, toiminnasta, maailmasta ja niiden poliittisuudesta.

Tässä kuvauksessa toimija on tilanteessa, joka on sattumanvaraisesti kohdattu – seitsemänvuotias Sartre oli kenties unohtanut ottaa lippunsa mukaan – mutta juuri tällainen tilanne edustaa Sartren näkemystä toiminnasta. Kohdatut tilanteet eivät ole ennakoitujen mukaisia, tehdyt projektit eivät toteudu asetettujen päämäärien mukaisina, eikä suunniteltu tulevaisuus ole se tulevaisuus, jota eletään nykyhetkenä. Tällainen on Sartrelle se tilanne, jossa poliittinen toimija on salamatkustaja, jonka on jatkuvasti vaihdettava roolia ja keksittävä strategioita, keinoja ja välineitä, joilla selvitä pelissä, jota ollaan pelaamassa. Toimija on näyttelijä, joka käyttää naamioita – olivatpa ne sitten auktoriteettia kunnioittavan pikkupojan tai auktoriteetin kiistävän salaisen agentin (tai kenties päinvastoin). Hän on pelaaja, joka käyttää tilanteen tarjoamat mahdollisuudet hyväkseen pelin kuluessa luodakseen itselleen pelivaraa ja muuttaakseen tilannetta, jonka rajat muodostuvat toiminnan esteiksi.

Tällaisena strategisena pelaajana Sartrella toimija toimii rajatilanteessa ja pelaa niillä rajoilla, jotka on piirretty siihen karttaan, josta todellisuutta luetaan. Näitä rajoja Sartre pohdii, niitä polkuja ja maamerkkejä, joita karttaan ja maastoon on merkitty, niiden pätevyyttä, pitävyyttä ja mahdollisuuksia, joita toimijalla on kulkea omia polkujaan näiden rajojen ja maamerkkien ulkopuolella ja rakentaa omaa poliittista karttaansa. Tässä tilanteessa tutkija, joka ei halua seurata laajan Sartre-tutkimuksen jo rakentamia rajoja ja tulkintaperspektiivejä, Sartre-maisemasta jo piirrettyjä karttoja, joutuu etsimään uusia koordinaatteja ja maamerkkejä tulkinnoilleen. Tutkijan on rakennettava "oma" Sartrensa keskittymällä pikemminkin siihen, miten tämä kuva teksteissä rakentuu kuin siihen, mitä Sartresta yleensä ottaen voidaan sanoa.

Monessa yhteydessä on osoittautunut, että Sartren kirjoittamat näytelmät ovat tekstejä,

joista on tästä perspektiivistä luettavissa kuvauksia poliittisesta toimijasta ja poliittisesta maailmasta, johon hänet on heitetty, kuvauksia, joilla voi hahmottaa Sartren käsityksiä traditionaalisempien, yleensä tiettyihin tunnettuihin käsitteisiin ja niiden hyväksytyihin tulkitointeihin perustuvien lukutapojen marginaalissa. Ne ovat kuvauksia tilanteista, joissa toimijan näkökulmasta kuvataan joko toimintatilanteen mahdottomuutta, tai sen mahdottomuuden purkamisen mahdollisuutta - mahdollisuutta luoda tilaa toiminnalle, joka ei kyselemättä noudata niitä rajoja ja maamerkkejä mitä tilanne näyttää vaativan noudatettaviksi.

Näissä näytelmissä kuvataan poikkeuksellisia toimintatilanteita saman logiikan mukaisesti, jota Sartre käyttää kuvatessaan rajatilanteiksi nimittämiäni ideaalitalanteita, "puhtaita" malleja, joissa toimijan, tilanteen ja toiminnan rakentumista kuvataan. Tämän vuoksi näytelmät tarjoavat välineitä Sartren teoreettisempien tekstien lukemiselle - ja tietysti myös päinvastoin. Ne tarjoavat mahdollisuuden käyttää sitä lukijan vapautta, josta Sartrekin puhuu, vapautta jatkaa tekstiä omalla tulkinnallaan.

Politiikan tutkimuksessa näkee usein käytetävän näyttämö-metaforia poliittisen toiminnan ja politiikan kuvaamiseen. Sartrella tämä näkymä on viety pitemmälle kuin useissa muissa yhteyksissä. "Politiikka on pelkkää teatteria" on hänellä kirjaimellisesti otettava lausahdus. Hän ei etsi "oikeata" tai "rehellistä" toimijaa teatterimaisuuksien ja politikoinnin takaa vaan ymmärtää näyttämön lavasteineen, näyttelijöineen, rooleineen ja naamioineen juuri siksi, mikä tekee politiikasta politiikkaa, mikä tekee toimijasta ja toiminnasta poliittisia.

Sartren näytelmistä *Kean* käyttää teatteria metaforana kuvatessaan toimijaa ja toimintaa: toiminta on näyttelystä ja päinvastoin. Ihminen, toimija on näyttelijä näyttämöllä, mutta on samalla myös enemmän, eräänlainen kaksisroolin pelaaja: hän näyttää rooliaan näyttämöllä, mutta samanaikaisesti myös ihmistä. *Kean* näyttää Keanille Keania. Sartrelle elämä on teatteria poliittisesta näkökulmasta, hänelle maailma on poliittinen teatteri, josta näyttelijällä ei ole mahdollisuutta astua ulos ja jonka rooleja ei voi jättää taakseen laskeutumalla näyttämöltä. Toimija on näyttelijä, jon-

ka naamion alta ei löydy "oikeaa" ihmistä - naamio ja toimija ovat yksi ja sama. Samanaikaisesti hänelle tämä teatteri on näyttämö, jolle kukaan ei voi astua ryhtyäkseen näyttelijäksi, eikä keneltäkään voida evätä näyttämölle pääsyä: poliittinen ei ole jotakin, joka voidaan ottaa ylle kuin yhteen ilmeeseen jähmettynyt naamio, vaan se on Sartrelle naamio, jota ei voi erottaa kasvoista ja niiden ilmeistä - poliittinen ei ole hänelle erityinen toiminnan laji, joka on erotettavissa muusta toiminnasta, vaan toimijan, toiminnan ja sen maailman ulottuvuus, johon meidät on heitetty. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö tällä poliittisella ulottuvuudella olisi omaa profiiliaan, päinvastoin, Sartrella poliittinen toimija ja toimintatilanne muodostavat erityisen perspektiivin toimintaan, jota voidaan myös kuvata hänen näytelmiensä ja muutamien muiden kuvasten kautta.

Kyseistä poliittisen profiilia Sartre kuvaa ensisijaisesti mahdottoman ja mahdollisen ulottuvuuksilla. *Peli on pelattu* -näytelmä on kertomus kahdesta henkilöstä, jotka molemmat murhataan ja jotka pääsevät takaisin elävien pariin, missä he yrittävät kumpikin muuttaa tapahtumien kulkua, koska he ovat nähneet mihin ne johtavat. Kummankin toiminta johtaa täydelliseen epäonnistumiseen, mitään ei ole tehtävissä, peli on pelattu. Tämä edustaa toisaalta Sartrella lähes harvinaisuutena niitä tekstejä, joissa esitetään tilanne, jonka mahdottomuudesta ei ole ulospääsyä. Toisaalta siinä kuitenkin esitetään tilanne, jossa jo pelattua peliä voidaan sittenkin vielä pelata. Niinpä, kuten Sartre eräissä tätä näytelmää koskevassa haastattelussaan totesi, hänelle peliä ei ole koskaan pelattu, vaan toimijalle jää aina mahdollisuus pelin marginaalista, käytettävissä olevin keinoin - kuten hän sanoo - pelata tilannetta edelleen ja suuntautua muutokseen.

Samassa näytelmässä, joka on kuvausta toimintatilanteen mahdottomuudesta, muutoksen ja toimintamahdollisuuksien puuttumisesta, on lisäksi vielä näkymä, joka korostaa Sartren käsitystä toimijasta ja toiminnasta. Tässä tekstissä Sartre asettaa itsensä pelaajana pelilaudalle siinä, että - kuten hän haastattelussaan kertoo - hän katsoi, että hänellä kirjailijana on myöskin mahdollisuus pelata - pelata omilla ajatuksillaan, näkemyksillään ja käsitteillään

ja kirjoittaa – silloisena eksistentiaalistina – näytelmä, joka on – hänen omien sanojensa mukaan – kaikkea muuta kuin eksistentiaalistinen näytelmä.

Mahdottoman, mahdollisen ja toiminnan epäonnistumisen perspektiivien ohella voidaan mainita toinenkin poliittisen profiilia rakentava käsitys. Sartrelle kyse ei ole vain käsillä olevan pelin pelaamisesta, vaan myös siitä miten pelitilannetta tulkitaan – voittajan ja häviäjän roolit eivät ole Sartrelle itseäänselvyyksiä, vaan ne voivat olla luettavissa käänteisesti – häviäjä voittaa ja voittaja häviää. Pelitilanteen tällainen tulkinta viittaa rajojen ja toiminnan relativointiin, ”tiiviiin” tilanteen purkamiseen ja muutoksen mahdollisuuteen.

Toiminnan ja toimintatilanteen poliittisen ulottuvuuden kuvaamisen ohella Sartre rakentaa näytelmissään ja muissa teksteissään myös figuureja poliittiselle toimijalle, ikään kuin kuvia, joiden kautta poliittista toimijaa voidaan kuvitella:

*Paholainen ja Isä Jumala* -näytelmässä hän kuvaa muun muassa sekä takinkääntäjää että moraalien ja poliittisten rajoilla pelaavaa kaksinaamaista toimijaa, *Likaiset kädet* -näytelmässä politiikan näyttämölle astuu petturi, *Kärpäset* -näytelmässä eräässä pääroolissa on nimeään vaihtava sankari ilman kunniaa ja *Altonan vangeissa* puolestaan menneisyyttään ja historiaansa turhaan uudelleenkirjoittava sotarikollinen.

Muista teksteistä keskeisimmät esimerkit poliittisen toimijan figuureista tulevat Sartren laajoista kirjailijaelämäkerroista, Jean Genetä ja Gustave Flaubertia kuvaavista teoksista, jotka rakentavat kummastakin kirjailijasta muutokuvan, jossa kirjailija näyttäytyy strategisena pelaajana poliittisen maailman poliittisellä näyttämöllä. Sartren Genet pelaa Kainiilla ja Pahalla tilanteessa, jossa hänellä on valittavanaan vain varkaan ja valehtelijan osa, ja Sartren Flaubert pelaa Neuroosilla näytelmässä, jossa hänen osanaan on olla kuuluisa kirjailija, joka ei osannut lukea. Molemmat muodostuvat Sartrella toimijoiksi, joilla on mahdollisuus keksiä ja valita strategioita, joilla mahdottomassa tilanteessa voi luoda toiminnan mahdollisuuksia – Sartrelle toimija on strategi, joka näyttölee rooleja, vaihtaa naamioita ja pelaa mahdottomuuksilla, rajoil-

la, marginaaleilla ja ajalla poliittisessa maailmassa poliittista peliä.

Kaikki Sartren poliittisen toimijan figuurit on dramatisoitu, kuvaukset on kärjistetty äärimilleen, jotta toimijan muotokuvassa hahmottuisi selvästi hänen näkemyksensä: jos toiminta on aina paradoksien rakentamassa tilanteessa toimimista, toimija itse muodostaa kaikkein keskeisimmän paradoksin. Toimija ei koskaan yksiselitteisesti ole vain se, mitä hän on, vaan liikkuu – kuten Sartre sanoo – olemisen ja ei-olemisen välisessä tilassa.

Sartren teksteihin on monta karttaa ja tässä työssäni olen piirtänyt niihin yhden, olen luenut tekstejä enemmän seikkailijana tunteuttomassa maisemassa kuin valmiin kartan mukaan suunnistajana ja toivon löytäneeni paikkoja, jonne kartalle merkityt tiet eivät vie. Tiettyssä mielessä olen uudelleenrakentanut Sartre-maiseman korostaen raja-alueita tärkeiden ja vähemmän tärkeiden maisemien järjestyksen rikkomiseksi ja yrittänyt rakentaa siltoja sinne, missä niitä ei pitänyt olla. Tällaisen lukemisen taustalla on näkemys, että näin luettuina klassikot eivät jää ”vain” klassikoiksi, eikä ole vain yhtä vakiintuneiden tulkintojen joukkoa – sellaiset ovat politiikan teorian tutkimuksessa yhtä hyödyllisiä kuin majakka keskellä autiomaata ... (Andrew Eldritchä mukailen).